

Recensioner

Att bryta innanförskapet: Kritiska perspektiv på jämställdhet och mångfald i akademien, Kerstin Sandell (red.). Göteborg: Makadam, 2014

Utgångspunkten för antologin *Att bryta innanförskapet* är frågan om vad som egentligen har förändrats i högre utbildning och forskning vad gäller jämställdhet och mångfald under de senaste trettio åren då akademien – liksom andra samhällsinstitutioner – utsatts för yttre och inre påtryckningar och krav på att skapa inkluderande och jämställda miljöer. Svaret på frågan skulle kunna sammanfattas med att mycket lite i grunden har förändrats. Andelen kvinnor har visserligen ökat både i grundutbildning och i forskningen, fler kvinnor gör i dag framgångsrika forskarkarriärer jämfört med tidigare och visst har det skett formella förändringar synliga både i lagstiftning och i policydokument och handlingsplaner för likabehandling etcetera. Men vad de här processerna och förändringsvindarna egentligen har betytt i praktiken och vilka spår och avtryck som är möjliga att identifiera, är frågeställningar som jag uppfattar att den här antologin vill uppmärksamma och undersöka närmare.

Kerstin Sandell, tillika redaktör, skriver i inledningskapitlet att ambitionen med boken är att skifta perspektiv *från* hindrande barriärer för kvinnor och andra minoritetsgrupper *till* möjligheterna och utrymmet för marginaliserade grupper att etablera sig i akademien. Det som är av särskilt intresse för den här boken är att se närmare på det som benämns som ”den villkorade inkluderingen” och att få igång ”en intersektionell diskussion om hur även minoritiserade grupper är del av privilegierade processer” (s. 12).

Boken är tematiskt uppdelad i fyra mer övergripande teman. Första delen omfattas av det tidigare nämnda inledningskapitlet av Sandell med rubriken *Minoritiserade grupper mellan policy och villkorad närvaro*. Andra delen heter *Policy i diskurs och organisation* och består av fem bidrag som samtliga på olika sätt diskuterar akademins skriftliga dokument och handlingsplaner för jämställdhet och likabehandling: Eva Schömer skriver om *Rättsliga aspekter på möten mellan jämlikhet, jämställdhet och mångfald*, Irina Schmitt skriver om *Om begreppens klubbighet och problem* (en genomgång av Lunds universitets policydokument för jämställdhet, likabehandling och mångfald), Lovise Haj Brade analyserar breddad rekrytering i akademien i kapitlet *När rekryteringen ska breddas*, Malin Espersson diskuterar i kapitlet *Isärkoppling som strategi* Lunds universitets likabehandlingsarbete såsom det presenteras på universitetets hemsida. Den andra delen avslutas med kapitlet *Om två råd blir ett* av Britt-Inger

Keisu som har gjort intervjuer med ledamöter i jämställdhetsråd och mångfaldsråd om deras tankar om rådets funktion och organisering.

Antologins tredje tema kallas för *(O)lika närvaro* och består av följande bidrag: I artikeln *Kunskapspolitikens blinda fläck – rasifiering i akademien* av Paula Mählck och Måns Felleson diskuteras forskningspolitikens inriktning med fokus på vilka differentieringsprocesser mellan individer och grupper (kön och utländsk bakgrund) som därmed skapas och upprätthålls. Malinda Andersson skriver i kapitlet *Närvaro som märks* om rasifiering och tillhörighetsarbete i den svenska akademien utifrån intervjuer med ”karriärmässigt framgångsrika” (s.196) svenska forskare med migrationsbakgrund. Därefter följer kapitlet *Framgångsrika homosexuella akademiker: ett villkorat innanförskap?* av Kerstin Sandell som har gjort intervjuer med framgångsrika homosexuella forskare. Rebecca Selberg för en diskussion i kapitlet *Kvinna och ”brytare”?* om vilka förhållningssätt och strategier som kvinnor på högre ledande positioner vid Lunds universitet ger uttryck för i intervjusamtal. Den tredje delen avslutas med *Duktiga flickor* av Tina Mattsson som handlar om hur kön, feminitet och vetenskaplighet konstrueras. Bidraget bygger på observationer och intervjuer med en forskargrupp inom det medicinska vetenskapsområdet.

Efterord avslutar hela antologin och består av kapitlet *Att överleva eller övervinna* där författaren Malin Rönnblom reflekterar över frågan ”Vart har den politiska kraften tagit vägen och på vilka sätt kan vi förstå hur vi själva reproducerar den ordning som vi samtidigt ofta säger oss bekämpa?” (s. 297). Rönnblom reflekterar utifrån egna erfarenheter av att både etablera sig i akademien som forskare och samtidigt ha akademien som studieobjekt och kritiskt granska den med feministisk blick. Rönnblom växlar mellan berättarrösten ”jag” till ett mer diffust ”vi” – vi som har gjort akademiska karriärer, fått externa forskningsmedel, ingått i excellenta forskningsmiljöer, vunnit och segrat över grabbarna, njutit av att passa in, ett vi som är vana vid att ses som politiska, normativa, som lyckas balansera mellan feministiska ambitioner för frigörelse och förväntad ”korrekt” vetenskaplighet, vi som har mött motstånd. Men undrar Rönnblom slutligen, ska vi då aldrig – trots allt detta – bli accepterade? Ska vi alltid behöva kämpa? Måste akademien ständigt erövrats? Till tonerna av den klassiska Clash-låten *Should I stay or should I go* har hon funderat på om hon ska lämna akademien, men landar dels i att hon inser att hon har ett val, dels i att frågan nog är retorisk för hur det än är så erbjuder akademien en arena för kritiskt kunskapssökande som får människor och samhället att utvecklas.

Det här är en angelägen och fyllig bok som på ett engagerat sätt berättar om akademins baksidor i en samhällstid präglad av neoliberala ideologier. Boken visar komplexiteten i hur in- och exkluderingsprocesser skapas och upprätthålls i akademien utifrån föreställningar om kön, sexualitet, etnicitet, klass i både det vardagliga forskarlivet och hur akademien som organisation presenterar sig utåt i jämställdhets- och likabehandlingsretoriken. Argumentationen är genomgående tydlig och det råder ingen tvekan om att författarna är överens och har samsyn i vad som är problemet med akademien. Med sina olika bidrag med skilda ingångar, metoder och material ges en intressant och varierad beskrivning av akademins villkor utifrån ett maktkritiskt

perspektiv. Några av bidragen sticker ut och är särskilt bra. Här vill jag nämna Malinda Anderssons analys av framgångsrika forskare med icke-svensk bakgrund, Tina Mattssons analys av hur framgångsrika kvinnor skapar och omskapar kön och forskarideal samt Lovise Haj Brades analys om klass och inkludering i akademien.

Men ändå blir jag inte riktigt berörd, intresserad eller särskilt överraskad. Greppet och avsikten med antologin känns nytt och fräscht men boken som helhet ger ett överlastat och spretigt intryck. Jag saknar en röd tråd som binder samman de olika bidragen, både vad gäller ordningen på bidragen men också innehållsmässigt. Ett bra försök görs med Sandells inledningskapitel men de tankar och perspektiv som beskrivs där tycker jag inte plockas upp i övriga bidrag. Inte heller Malin Rönnbloms tankeväckande bidrag som avslutar boken plockas upp. Det sker heller ingen dialog mellan de olika bidragen vilket förvånar eftersom flera av bidragen överlappar varandra som till exempel bidragen i antologins andra del där jag uppfattar att Schmitt och Espersson arbetar med liknande frågeställningar på samma arena (Lunds universitet) som mynnar ut i att motstånd mot akademiska strukturer stannar vid krusningar på ytan. En övergripande kommentar är att det hade varit välkommet om diskussionen i de olika kapitlen successivt fördjupades mot mer mångfacetterade analyser av förhållandet mellan stabila och föränderliga strukturer i akademien.

Som jag tidigare nämnde råder det ingen tvekan om att författarna har en gemensam utgångspunkt och argumenterar på ett likartat sätt och det är kanske så det ska vara i en antologi men det hade varit intressant om författarna hade vågat sticka ut lite mer, uttryckt andra uppfattningar och dragit andra slutsatser än det övriga antologikollektivet. Trots antologins undertitel *Kritiska perspektiv på jämställdhet och mångfald* så är det just de kritiska perspektiven i plural jag saknar. Det underförstådda budskapet med boken uppfattar jag är att i grunden har akademien inte förändrats alls. Visserligen är det i dag möjligt för kvinnor, homosexuella, icke-vita med migrationsbakgrunder och så vidare att göra framgångsrika forskarkarriärer, men fortfarande gäller majoritetens normer som gör att närvaron är villkorad och relativ. Det ifrågasätter jag inte men jag ser framemot en större mångfald i debatten om hur detta ska förstås och analyseras. För att låna ett ”vi” från Rönnbloms diskussion så undrar jag varför vi alltid måste vara så överens, får inte feminister tycka olika och ändå vilja samma sak? Eller går de sakerna inte ihop?

Gunilla Carstensen, Högskolan Dalarna

Axel Hägerström and modern social thought, Sven Eliaeson, Patricia Mindus & Stephen P. Turner (red.). Oxford: Bardwell Press, 2014

Uppsalafilosofen Axel Hägerström är förmodligen mest känd som den store värdenihilisten – filosofen som ifrågasatte objektiva värden och likställde värdeomdömen med interjektioner. Något som i sin tid hade verklig sprängkraft!

I en omfattande engelskspråkig volym, baserad på ett symposium som hölls vid Uppsala universitet 2011 till 100-årsminnet av Hägerströms berömda installationsföreläsning (*Om moraliska föreställningars sanning*), presenteras och problematiseras Hägerströms verk. Denna Hägerströmpresentation är indelad i ett antal tematiska områden: ”Knowledge, Language and Morals”, ”Metaphysics, Neo-Kantianism, Religion”, ”Scandinavian Legal Realism”, samt avslutningsvis ett avsnitt som handlar om arvet efter Hägerström. Eftersom varje tema i sin tur behandlas i ett antal kapitel är boken mycket omfattande och rymmer sammanlagt 17 kapitel, författade av jurister, filosofer, statsvetare, idéhistoriker och en sociolog. En bredd som säger något om Hägerströms inflytelsesfär. Till de tematiska kapitlen kommer två nyöversättningar till engelska av Hägerströmtexter, dels av installationsföreläsningen och dels en kortare text: *The Powers of Magistrates in Ancient Rome*.

För den som är det minsta intresserad av svensk filosofi- och rättshistoria, eller intresserad av systematiska perspektiv på värderingar i ett historiskt perspektiv, är detta ett mycket viktigt bidrag. Detta sagt med den enda reservationen att många av bidragen kan ses som något introverta, förhållande sig till en ämnesintern diskurs. Som ett allmänt omdöme kan sägas att de flesta bidragen kännetecknas av en påtaglig argumentationsiver snarare än en iver att förmedla ett lättsmält och populariserat budskap. Boken utgör inte en allmän översikt över Hägerströms tänkande utan är snarare en samling kapitel som brottas med specifika problematiker relaterade till Hägerström. Sett från ett annat perspektiv finns här för den intresserade ett viktigt och substantiellt mikrokosmos, centrerat kring Hägerströms tänkande och dess påverkan på (framför allt) svensk(t) filosofi, kulturliv och rättsvetenskap. Kapitlen är i allmänhet komplext resonerande och låter sig inte lätt sammanfattas. Något som också kommer till uttryck i Hägerströmkännaren Svante Nordins avslutande kapitel.

Något som kännetecknar klassiker, vare sig det handlar om litteratur, filosofi eller samhällsvetenskap är en rikedom i texterna som öppnar för intressanta nytolkningar och/eller nya tillämpningar. Vid läsningen av kapitlen är det påfallande att tolkningarna av Hägerström på intet sätt har ”satt sig”, utan det råder en viss divergens i hur man skall tolka hans insats och position. Några sådana öppna spörsmål som nämns i inledningskapitlet är exempelvis så fundamentala frågor som om hur normer skall förstås, då de inte har ett sanningsvärde, samt hur såg egentligen grundaren av Uppsalaskolan på värdeutsagor – är de känslouttryck?

Johan Strang problematiserar till och med bilden av Hägerström som grundare av den analytiska filosofin i Sverige, och även själva idén om en homogen analytisk filosofi där den så kallade Uppsalaskolan skulle ingå vid sidan av Wienkretsen och Cambridgeskolan. Strang menar, något hårddraget uttryckt, att Hägerström poten-

tiellt hade kunnat vara en del av flera (svenska) filosofitraditioner, men att han i ett senare skede av de analytiska filosoferna Hedenius, Marc-Wogau och Wedberg kom att ges en roll som en del av den analytiska filosofin, som en del i deras egna hegemoniska strävanden.

Med tanke på den intressanta komplexiteten i Hägerströms tänkande och möjliga tolkningsmöjligheter hade det varit värdefullt med mer av dialoger och meningsutbyten i boken. Detta som ett dynamiskt komplement till de monologer som boken med något enstaka undantag består av.

Påfallande många av texterna är skrivna i en analytisk stil eller tradition, där den traditionella metoden är att dissekera partikulära satsar och deras egentliga innebörd eller logiska implikationer. Ett intressant undantag vad gäller denna ”analytiska atomism” är därvidlag ett kapitel av Finn Collin som för fram en tolkning av Hägerström i termer av inkommensurabilitet och där mer av ett systemperspektiv tillämpas. Vi är vana att förknippa inkommensurabilitet med Thomas Kuhns uppfattning om paradigmens oförenlighet. I Collins läsning av Hägerström handlar det istället om förekomsten av värdemässiga konflikter och inkommensurabilitet inom alla etiska traditioner.

Om Hägerströms inflytande, som det beskrivs, kan konstateras att detta primärt har varit en inhemsk, svensk företeelse. Några undantag är Ernst Cassirer som tillbringade en tid i Sverige och skrev en bok om Hägerström, samt den engelske filosofen C.D. Broad som översatte några Hägerströmtexter på 1950-talet. I all huvudsak är ändå Hägerström så långt en svensk affär. Ett skäl till publiceringen av denna ambitiösa volym har just varit att brett introducera Hägerströms tänkande till ett engelskt språkområde.

Hägerströms betydelse behandlas primärt i ett retrospektivt perspektiv och det är uppenbart att den historiska betydelsen av Hägerströms insats är omfattande i ett svenskt sammanhang. Det är tydligt att hans strävan att förkasta metafysiska föreställningar hade en hel del material att ta sig an. I boken skildras utförligt Hägerströms betydelse för svensk praktisk filosofi och rättsvetenskap, samt i mindre grad hans betydelse för samhällsvetenskapen, då framför allt via Gunnar Myrdal. Sven Eliaeson tar upp en intressant aspekt av Gunnar Myrdal som har att göra med spänningsförhållandet mellan å ena sidan en teoretisk position där värderingar och värdeutsagor inte är meningsfulla eller har ett sanningsvärde och å andra sidan ett radikalt samhällsengagemang som en ”do-gooder” (s. 363). Något som förstås också är tillämpligt på Hägerström som kulturradikal.

Vid studiet av influenser och spridning av idéer och traditioner är en aspekt det historiskt faktiska. Även om detta i regel är svårt att kartlägga med någorlunda exakthet ger det oss en bild av tankeströmningars utbredning och ”diffusion”. I boken diskuteras bland annat hur Hägerströms idéer förhåller sig till exempelvis Friedrich Nietzsche och Max Weber. Denna typ av historisk kartläggning av idéströmningar blir i allmänhet statisk och i någon mening avslutad om än komplex. Ett annat förhållningssätt till klassiker är ett mer dynamiskt generativt perspektiv. Ett omdiskuterat exempel på detta är Anders Wedbergs filosofihistoria, vilken vanligen ses som ett

uttryck för den analytiska filosofin och dess dominans i Sverige efter andra världskriget. Wedberg lämnar i stor utsträckning ett historiskt exegetiskt perspektiv och ställer sig frågan om hur idéerna, om än anakronistiskt, kan tolkas intressant och kreativt i samtiden.

Utan att nödvändigtvis acceptera Wedbergs formaliseringsiver är det fruktbart att ställa frågan om på vilket sätt Hägerströms tankevärld angår oss idag och i vad mån och på vad sätt det skapar fruktbara perspektiv för vidare forskning och möjligheter till nya insikter? Intressant hade varit ett tydligare grepp kring förhållandet mellan Hägerström och modern samhällsvetenskap, något som antyds i titeln för volymen. En historiskt relevant länk som nämns men inte utvecklas substantiellt, utgör Torgny T. Segerstedt som började sin bana som praktisk filosof men som senare kom att inneha den första svenska "heltidsprofessuren" i sociologi. Segerstedt efterträdde ju också Hägerström på professuren i praktisk filosofi innan han övergick till sociologi. Som sociolog kom Segerstedt att förhålla sig till värderingar på ett annat sätt än vad som kännetecknar den filosofiska diskursen. Segerstedt noterar visserligen själv att Hägerströms installationsföreläsning har socialantropologiska inslag, men Segerstedts sätt som sociolog att förhålla sig till värderingar, har likväl en annan typ av empirisk referens än vad som kännetecknar den analytiska filosofiska diskursen.

Den filosofiska diskursen kring värdeutsagor kretsar i hög utsträckning kring ontologiska frågor rörande dessa utsagors essens eller logiska implikationer. Många av bidragen i boken kan ses som ett uttryck för denna tradition. Vad som emellertid kännetecknar stora delar av den samhällsvetenskapliga diskussionen av värderingar är att analysenheten skiftar från filosofins värdeutsagor till sociologins normbegrepp. Från ett sociologiskt perspektiv är det inte helt nödvändigt att ställa frågan vad en norm "egentligen är", utan det bjuds en rad andra ingångar till forskning. Segerstedt representerar i sin forskning som sociolog flera av dessa möjligheter. Oavsett en norms essentiella karaktär kan den representera en normkälla med betydelse för socialt beteende och oavsett vad normer "ytterst är" kan en relativ konsensus kring ett normsystem ses som konstituerande för en social grupp eller som ett funktionellt rekvisit för ett socialt system. Kanske är det ett sådant perspektiv som ger substans åt föreställningen att det inte kan finnas en vetenskap i moral, men väl en vetenskap om moral.

Avslutningsvis kan sägas att även om den substantiella basen för Hägerströms teoretiska perspektiv kan tyckas smal, sett som dess kritik av föreställningen om objektiva värden, är det uppenbart att dess ringverkningar blivit betydande i en samtida kontext präglad av Boströmiansk idealism, tro på en "högre rätt" och med kyrklig auktoritet som konvergent normkälla. Denna bok illustrerar på ett mångsidigt och komplext sätt dessa ringverkningar.

Peter Sohlberg, Norges Tekniske, Naturvitenskaplige Universitet, Trondheim

Christina Garsten, Bo Rothstein & Stefan Svallfors, *Makt utan mandat: De policyprofessionella i svensk politik*. Stockholm: Dialogos, 2015

Det råder ingen tvekan om att författarna till *Makt utan mandat* anser sig vara något viktigt på spåret. Boken genomsyras av en iver att kartlägga, förstå och kanske också bidra till att lösa en situation som potentiellt hotar den svenska demokratin. Den medlemsbaserade representativa demokrati som gör att politiken i praktiken verkligen utgör en folkets röst verkar enligt boken tappa mark. Istället växer en kår av policyprofessionella ideologer fram som är anställda av politiska partier och olika intresseorganisationer. Själva politikens vardag verkar vara i förändring. Och detta är något som både intresserar och oroar forskargruppen.

Att läsa en bok som så tydligt utstrålar både vetgirighet och en önskan att förklara hur angeläget ämnet är smittar av sig på läsoplevelsen. I stil påminner den om C. Wright Mills. Dels för att boken på det hela taget, enligt min mening, uppnår det som Mills i *Den sociologiska visionen* beskriver som en god samhällsvetenskaplig forskning. Dels för att själva studien har något av den tyngd som Mills själv levererade i sina empiriska arbeten. Och visst, det är tre professorer från olika samhällsvetenskapliga discipliner som sammanstrålar i projektet. Med de förutsättningarna är det väl egentligen helt rimligt att resultatet blir bra.

Ett av projektets syften är att kartlägga de policyprofessionella som social grupp vilket inte har gjorts tidigare. Och för det syftet är en omfattande beskrivning av gruppen på sin plats. Det empiriska materialet består dels av en kartläggning av gruppen policyprofessionella, dels av närmare 100 djupintervjuer, dels av deltagande observationer. Det är alltså ett osedvanligt rikligt material och i mångt och mycket talar det för sig själv bara utifrån den tematiska analys som författarna genomfört för att reducera empirin till denna (ganska omfattande) rapport.

Den sociala grupp av policyprofessionella som framträder i resultaten tycks ung och hungrig. De framställs som om de inte har tid att engagera sig som medlemmar i ett politiskt parti för att nå en position som förtroendevald utifrån vilken de har möjlighet att påverka beslut. Att sträva sig uppåt inom en medlemsorganisation där en måste underkasta sig distriktsstämmor och riksstämmor, och dessutom någon mandatperiods arbete innan det ens är möjligt att som förtroendevald hamna i verklig påverkansställning beskrivs som en alltför lång (och långsam) väg att gå för denna grupp. De tycks inte heller ha tålamod att tala med folk som inte har samma goda retoriska förmåga som de själva, utan uppfattar den interna ideologiska diskussionen inom sina partier som torftig. Det vi har att göra med är en grupp högutbildade och högpresterande personer som är anställda som pressekreterare, politiska sekreterare, ombudsmän och pr-konsulter åt politiska partier och olika intresseorganisationer inom politikens sfär. De är i praktiken anställda för att presentera väl genomförda analyser, förslag till reformer och slagkraftiga idéer att sätta i händerna på dem som har mandat att som förtroendevalda politiker fatta beslut. Det är konsekvenserna av denna beskrivning som utgör bokens stora problembeskrivning. Vad är det som sker i denna förskjutning av makt och inflytande över politiska idéer? Vad händer med de

politiska medlemsorganisationerna om en grupp högutbildade och drivna ideologer istället för förtroendeuppdrag väljer politiska tjänstemannauppdrag? Vad händer med medlemsinflytande kontra centralt formulerade idéer? Och vem är egentligen ansvarig för besluten som fattas?

Gruppen policyprofessionella talar enligt materialet om sig själva som politiskt aktiva och ibland som politiker. De anser sig vara mycket intresserade av att påverka samhället i en särskild riktning, utifrån den ideologi de företräder. Men samtidigt som de vill påverka så vill de inte stå i rampluset och de vill inte bli granskade av medier såsom förtroendevalda politiker blir. De vill alltså påverka utan att stå till svars. Enligt bokens författare präglas deras roll av de inte så sympatiska orden otydlighet, osynlighet och oansvarighet. Och den rollbeskrivningen, positionen och identiteten skulle lämpa sig för en sociologisk analys som aldrig riktigt kommer till stånd i boken. För även om det empiriska materialet är rikt och beskrivningarna fylliga så är analysen mer beskrivande än teoretiserande, vilket är något av en brist i boken. Och kanske är det en konsekvens av att det är tre discipliner med olika relation till teoretisk analys som möts i forskningsprojektet.

Visst finns inslag av teoretisk diskussion i boken. Vid några tillfällen nämns Erving Goffmans frame analysis och dramaturgiska perspektiv. Men det leder tyvärr inte till något fördjupat resonemang. Det är synd då båda dessa Goffmanska teoretiska ramverk skulle kunna ge en god bild av den medvetet distanserade roll som de policyprofessionella verkar agera utifrån, och också av deras roll gentemot andra roller och positioner samt hela situationer. Den teoretiska inramning som anläggs tydligast i boken är den socialantropologiska diskussionen av policyprofessionella som en ny stam inom politiken som utgör bokens femte kapitel. Men jag finner den inte övertygande. Som sociolog skulle jag hellre se till exempel en fördjupad Goffmansk analys eller också, om syftet i kapitlet om stammar är att förstå en grupps kultur, en analys av den policyprofessionella gruppens sociala karaktär utifrån sociologiska samhällsteorier och identitetsteorier med begrepp som exempelvis "den evigt unge" Puer Aeternus. Den som lever i snabbt tempo, med ytliga kontakter, yttlig livsstil, eller om kosmopoliten eller liknande begrepp, då det framhävs att de policyprofessionella arbetar utifrån "de svaga bandens styrka". Framförallt tror jag att någon sådan fördjupad sociologisk analys skulle leda till en djupare förståelse av relationen mellan denna sociala grupp och idén om demokrati.

Ja, trots detta tillkortakommande, att boken är litet väl beskrivande på bekostnad av sociologisk teoretisk analys, vågar jag ändå hävda att det här nog är en av årets viktigaste böcker.

Jessica Wide, Höghskolan Dalarna

***Kön, kropp, materialitet: Perspektiv från fransk genusforskning,*
Boel Berner & Isabelle Dussauge (red.). Lund: Arkiv, 2014**

Genusforskningen i Sverige har successivt gjorts synlig och fortsätter att vinna mark på olika områden, vilket flera tecken i samhället tyder på. Exempelvis har Vetenskapsrådets tvärvetenskapliga expertråd för genus under flera år arbetat för att främja projekt med genusperspektiv. Numera finns det även en särskild beredningsgrupp inom det samhällsvetenskapliga och humanistiska området som bedömer ansökningar med genusvetenskaplig inriktning. I Sverige har genusvetenskap blivit en gren inom en mängd discipliner, samtidigt som den utgör en egen tvärvetenskap, institutionaliserad på flera universitet i landet och i centrumbildningar. Med tanke på att Simone de Beauvoirs *Det andra könet* [Le Deuxième sexe] (1949) bidrog starkt till att skapa upp-takten till den akademiserade feminismen och genusvetenskapen i Europa, Sverige och Frankrike, är det på sin plats att det nu finns en svensk upplaga tillgänglig med exempel på fransk genusforskning.

Redaktörerna noterar dock att genusvetenskapen i Frankrike har haft svårt att etablera sig, trots att fransk feministisk teoribildning gett upphov till internationellt erkända namn som Cixous, Irigaray och Kristeva. Motståndet mot genusforskningen i Frankrike har stundtals varit massivt och antagit olika skepnader. I föreliggande antologi nämns några motiv till att just Frankrike hamnat på efterkälken i den internationella genusvetenskapliga kontexten. Redan på 70-talet uppstod problem, då kvinnorörelsens feminister såg med skepsis på integrerandet av kvinnofrågor i den akademiska institutionen. Man antog att centrala värden skulle gå förlorade, såsom det ”kvinnliga perspektivet”. Som redaktörerna uttrycker det ville man inte ”ha någon forskning *på* kvinnor, utan forskning *med* kvinnor eller *som kvinna*” (s.13). Till skillnad från den svenska kontexten fanns inte heller en framåtsyftande förändringsvilja, där forskningen gick hand i hand med visionen att reformera ett samhälle mot större jämställdhet. Dessutom är det franska universitetssystemet en rigid och centraliserad struktur som inte tillåter stora omvälvningar, som exempelvis skapandet av en ny disciplin. Därför har genusforskare i Frankrike främst fortsatt verka inom discipliner, vilket i många fall förpassat genusperspektiven till en plats i bakgrunden, överskuggad av ett huvudområde.

På senare år har det även blivit tydligt att specifikt franska samhällsideologier bromsar upp utvecklingen av genusvetenskapen. Å ena sidan finns traditionen från franska revolutionen, som säger att jämställdhet, frihet och broderskap ska ges till alla individer, utan särbehandling av specifika grupper, exempelvis kvinnor; å andra sidan gör en ny form av konservatism och traditionalism sig hörd, som är helt emot genusteorier, queerteorier och problematisering av sexuell identitet och hetero-normativitet. Här har skolan hamnat i centrum för en livlig samhällsdebatt som tog sin början under 2011, då högerfalangen kritiserade genusteoretisk undervisning, med förevändningen att skillnaderna mellan könen skulle försvinna. Även om de senaste åren visat ett tydligare stöd för genusvetenskapen i Frankrike, återspeglas motståndet och svårigheten att få denna typ av forskning

att lyfta i det urval av artiklar som antologin presenterar. Här är det nämligen ytterst sparsmakat med perspektiv som vetter åt mansforskningen, queerområdet, eller ens jämställdhetsforskningen.

Den första delen tar fasta på genus och materialitet, det vill säga hur relationen mellan människan och tingen, till exempel verktygen, i vår vardag ser ut, men även hur tingen fungerar strukturerande och bestämmer vår tillvaro, exempelvis könsroller. Relationen mellan människa och teknik har alltid varit fascinerande, då den visar på människans innovationskraft, förmåga att utveckla och finna överraskande användningsområden för den tillgängliga tekniken. I Gardeys och Chabaud-Richters analyser av tekniken som omger oss, blir kvinnan den som står i teknikens tjänst och inte kontrollerar tekniken. Mannen däremot, kan använda sig av den lite när han vill, samt har full kontroll över och tillgänglighet till teknikens hemligheter. Dessa generaliserande påståenden söker författarna underbygga teoretiskt, exempelvis med Latour och Bourdieu, men också genom studier av konkreta företeelser, såsom inträdet av skrivmaskinen i arbetslivet, eller hushållsmaskiners teknikdesign. Men det är något som skär sig i resonemanget, när skrivmaskinen och hushållsmaskiner endast behandlas som teknik med kvinnan som adressat. Enligt statistiska centralbyråns senaste siffror (*På tal om kvinnor och män* 2014) är det exempelvis inte längre nödvändigtvis kvinnan som utför det obetalda arbetet i hemmet. I de yngre generationerna är det heller inte märkligt eller ovanligt att kvinnan tar bormaskinen när mannen bakar. Förändringar i beteenden och aktiviteter bland män och kvinnor kommer aldrig fram eller problematiseras i studierna, vilket inger en känsla av inaktuella resultat. Visst finns det teknik som designas typiskt feminint, eller typiskt maskulint, men det är knappast mikrovågsugnen, diskmaskinen eller tvättmaskinen man först tänker på. Denna hushållsteknik får man väl nästan kalla genusneutral idag.

Vidare erbjuder antologin ett antal studier som från olika vinklar, och möjligtvis mer angeläget, implicerar kvinnans kropp och den prekära makten över den. Två studier är kopplade till barnafödande. Löwy gör en jämförelse mellan USA, Frankrike och Israel gällande olika former av insemination och konstgjord befruktning. Det komparativa perspektivet ger vid handen att Frankrikes position och regelverk i frågan bidrar till att cementera en norm om det "naturliga", där heterosexualitet och könens olika värde understryks. Följden blir att en viss grupp av kvinnor, såsom lesbiska och ensamstående, inte får tillträde till barnafödande *in vitro*. Akrich och Pasveer i sin tur fokuserar på kvinnors kroppsliga upplevelser under barnafödandet. Utifrån observationer och intervjumaterial lyckas de ringa in ett möte mellan den enskildes kroppsliga kropp och den medicinskt konstruerade kroppen, vilket uppstår i födandets stund, men även långt innan. Forskarna visar på betydelsen av att dessa två parametrar i kroppsuppfattningen får jämlik plats i livets mest kritiska ögonblick. Det kräver, enligt Akrich och Pasveer, ett individanpassat barnafödande.

Ghighi, å sin sida, lyfter fram fenomenet celluliter, i gränslandet mellan kvinnlig sjukdom och skönhetsåkomma. Celluliter blev ett begrepp under efterkrigstiden och,

som Ghighi menar, ett sätt att disciplinärt hålla kvinnorna på plats i genusordningen, som en reglerande kompensation i en tid av flera sociala omvälvningar. Kvinnorna och deras kroppars exponering och användande i ett modernt samhälle under utveckling understryks ytterligare av Fellingings studie om kvinnor, forskning och radioaktivitet. Under krigs- och efterkrigstiden åtnjöt forskande kvinnor i princip total jämställdhet i laboratorierna som utforskade radioaktiv strålning. Det var inte förrän på 60-talet som kunskapen om sambandet mellan sterilitet och radioaktivitet gav upphov till regleringar för laboratorieforskande kvinnor, som därmed blev exkluderade från vissa experiment. Även ur ett evolutionistiskt perspektiv visar Touraille att kvinnan får betala ett pris, i form av att urvalet sker enligt den socialt förankrade modellen att kvinnan ska vara mer småväxt än mannen.

Sammantaget visar de olika studierna fram olika perspektiv på hur kvinnan får en roll och position i förhållande till vårt moderna samhälles innovationer och utveckling. De visar på hur könsrollen ibland cementeras, ibland utvecklas i ljuset av nya vetenskapliga rön, samt samhälleliga och ekonomiska förändringar. I dessa studier och kontexter framställs kvinnan som ytterst passiv och endast mottagande och accepterande instans, en slags formbar lera, vilket Bränström Öhman pekar på i sin essä "Kvinnan, kärleken och Lord Byrons förbannelse" (1995). Här citeras en passage ur Rut Hillarps *Blodsförmörkelse* (1951, s.140) som mycket väl kan illustrera de franska forskarnas utgångspunkt:

I väntans laboratorium underkastas kvinnan i förminskad
skala de stora lidandena i mötet med
Mannen. I otålighetens retort, i förvirringens provrör,
i misstankens ugn, sönderfaller hon i sina primära
element, återvänder till råmaterialet för arvsynden.
Och hon lägger sin lera ännu mjuk och
fuktig i mina händer, i Mannens skapande händer.

Det traditionella perspektivet om mannen som skapande och kvinnan som vanlig ordertagande arbetare framkommer även i Diverts artikel om unga män som väljer sömnadsutbildning. Denna text verkar vara denna enda som skrivits i original, specifikt för antologin och här visas hur mindre prestigefyllda kvinnodominerade utbildningar kan bli en språngbräda för en man, som i sin exklusiva situation blir speciell, kanske en "konstnär" och ett "geni". Det är ändå lite svårt att skriva under på att kvinnan fortfarande är en Pygmalionfigur som formas av yttre omständigheter, utan att ta ödet i sin egen hand. Idag arbetar ju både kvinnor och män i vårt samhälle aktivt för genuskritiska förhållningssätt och för jämställdhet på olika områden och olika nivåer. Genusforskningen behöver självklart fortskrida och följa med i samhällsutvecklingen. Man kan till exempel, liksom Kraus i antologins sista essä, fråga sig om den gränsöverskridande trenden inom genusforskningen har varit positiv för jämställdhetsfrämjandet, eller tvärtom bromsat upp inkluderingen av olika genusminoriteter. Det ligger något mycket positivt i att genusforskningen i Sverige

mottar influenser från andra kulturområden än den anglosaxiska. Det hjälper oss att diskutera genusfrågor globalt och med interkulturella perspektiv. Ändå kvarstår upplevelsen att studierna inte ligger i frontlinjen av internationell genusvetenskap.

Ylva Lindberg, Högskolan för lärande och kommunikation, Jönköping

Referenser

- Bränström Öhman, A. (1995) "Kvinnan, kärleken och Lord Byrons förbannelse" *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 16:4.
- Hillarp, R. (1951) *Blodförmörkelse: Lyrisk historia*. Stockholm: Bonniers, 1951.
- SCB, *På tal om kvinnor och män*, 2014, http://www.scb.se/Statistik/_Publikationer/LE0201_2013B14_BR_X10BR1401.pdf Hämtad: [2015-06-25]

Patricia G. Lange, *Kids on Youtube: Technical identities and digital literacies*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press, 2014

Ett samtida fenomen, sannolikt känt för de allra flesta vuxna är att allt fler unga människor, barn och ungdomar i allt yngre åldrar ägnar sig åt att göra videofilmer som visar deras liv. Videofilmer som sedan läggs ut, delas och sprids på olika sociala medier. Hur ett sådant fenomen, att unga människor, filmar och sprider filmer med sig själva och andra, kan förstås beskrivs och problematiseras i Patricia Langes bok om Kids på Youtube: tekniska identiteter och digitala förmågor. Innan innehållet i boken beskrivs är det å ena sidan rimligt att påstå att svenska barn och ungdomars filmer på YouTube avtagit, eller mera precist, förflyttats till andra sociala medier, men det gör å andra sidan inte boken mindre intressant. Detta därför att logiken att spela in film och exponera filmer med sig själv och andra utifrån min erfarenhet och den forskningen jag känner till förefaller vara överförbar till andra sociala medier. Langes bok om Kids, ett emiskt begrepp som används av kidsen själva och därför också av Lange, är därför angelägen. Boken har ett ganska traditionellt akademiskt upplägg. Den börjar med ett inledande teoretiskt kapitel följt av flera olika fallstudier, en konklusion och ett appendix om en etnografisk ansats för studier av YouTube. Ett sådant upplägg bjuder in till eftertanke. Var och en bör stanna upp, fundera och utifrån sina egna preferenser välja vad man ska börja läsa om. Fallstudierna kan, för den som så önskar, läsas utan den teoretiska inledningen. Det kan till och med för den metodologiskt intresserade vara att föredra att direkt läsa appendixet om metod, förutsatt att man vill förstå hur Lange gått tillväga i sina fallstudier. I appendixet beskriver hon "den nya formen" av digital etnografi som observationer av medierad interaktion, online-deltagande, postande av öppna video-fältanteckningar. Hon beskriver vidare hur hon utnyttjade video-blogg, AnthroV-log, som ett sätt att skaffa egen erfarenhet avseende video-bloggande. Hon skriver

fram att hon hade två olika bloggar, en på YouTube och en på WordPress. Bloggen på YouTube hade när detta skrevs 58 videoklipp och 684 prenumeranter. På dessa bägge bloggar publicerade Lange också, som hon framhåller, i kontrast till traditionella modeller, intervjuer och olika delar av fältarbetet. Motiven eller argumenten för detta tillvägagångsätt utvecklas inte särskilt väl, vilket är synd. En fördjupad problematisering av detta finns kanske att läsa om i någon av Langes artiklar för oss som är särskilt intresserade av detta. Via AnthroVlog bjuder Lange alltjämt in informanter att vara med i pågående projekt, vilket är ett uttryck för ett kanske ovanligt sätt att samla in data. Appedix innehåller också en del reflektioner över möjligheter och begränsningar med det valda arbetssättet. För den som å andra sidan är intresserad av de teoretiska utgångspunkterna föreslår jag att man följer bokens struktur och börjar med det inledande teorikapitlet för därefter ta del av hur teorierna applicerats i olika slags fallstudier. I teorikapitlet resonerar Lange på ett tydligt sätt om olika begrepp som senare används i fallstudierna. Exempel på sådana är, informella lärmiljöer, självlärd, personallt uttryck, och teknisk literacy. I introduktionen finns också framskrivet överväganden som Lange gjort, avseende till exempel urval. Hon resonerar på ett tydligt sätt om för- och nackdelar med att studera noviser, avancerade amatörer, semi-professionella och skriver fram frågor som väglett henne under de olika fallstudierna. Fallstudierna med tydligt avancerade amatörer är gjorda under 2006 till 2008 i USA. Detta är i sig intressant mot bakgrund av att YouTube öppnade under 2005, första filmen utlagd 23 april, och introducerades på svenska först 2008. Fallstudierna kan därmed anses historiskt intressanta. De handlar om videomedierad vänskap som specialiserad eller relationell expertis där Lange skildrar kidsens samlade verk av delade videofilmer, tjejer som nördar sig på YouTube utifrån sättet att förhålla sig till teknik genom valet av form och innehållet i videofilmerna, medierat civilt engagemang som ger exempel på hur barnen som varande hade förmåga till djupsinniga diskussioner om lokala och globala dilemman, representativa ideologier med utgångspunkt i familjer och hur kidsen socialiseras in i en form av publik självexponering och slutligen den sista studien som knyter ihop de tidigare studierna med hjälp av begreppet ”vara självlärd”. Det kanske till synes spretiga innehållet i fallstudierna hålls samman på ett bra sätt. Förståelsen fördjupas allteftersom och fallstudierna blir sammantaget tydliggörande exempel på fenomenets komplexitet. Att studierna är gjorda i USA för ganska många år sedan gör dem inte mindre relevanta. Resultaten i fallstudierna förefaller överförbara till skandinaviska förhållanden och samtida förhållanden. Slutsatserna som dras från de enskilda studierna och i konklusionen är rimliga och bidrar med något nytt till vårt samlade vetande om hur och varför barn och ungdomar gör videofilmer, vilka videofilmer de gör, hur de gör videofilmer eller hur de lär sig göra dem och vad de lär sig om videofilmer och datorer såväl som vad de lär sig när de gör videofilmer på egen hand eller tillsammans med andra. Det är därmed rimligt att påstå att en bok som denna är värdefull, bör läsas och har flera olika målgrupper. Dels dem som i sin profession arbetar med ungdomar såsom exempelvis fritidsledare, lärare, sociologer, socionomer, liksom anhöriga, ungdomar och vårdnadshavare och en samtidsintres-

serad allmänhet såväl som bland dem som utbildar sig till att arbeta med kids i olika praktiker där det sker formellt eller informellt lärande. Boken utgör sammantaget en mycket bra grund för oss andra när vi vill ställa initierade frågor till och om det kidsen gör när de spelar in, delar och sprider videofilmer.

Marcus Samuelsson, Linköpings Universitet

**Christian Smith, *The sacred project of American sociology*.
Oxford & New York: Oxford University Press, 2014**

Sociologi kan vid första anblicken framstå som ett sekulärt och vetenskapligt projekt, men vid närmare granskning står det klart, menar Christian Smith i *The sacred project of American sociology*, att sociologin i grunden inte bara är politiskt och ideologiskt impregnerad utan också ett sakralt projekt. Smith vänder blicken mot den egna vetenskapliga disciplinen – han är professor i sociologi vid University of Notre Dame – i syfte att nagelfara och blottlägga dess heliga fundament och dess konsekvenser.

Dagens amerikanska sociologi är, konstaterar Smith inledningsvis, "animated by *sacred* impulses, driven by *sacred* commitments, and serves a *sacred* project" (s. x). Smith lutar sig uteslutande mot Durkheims klassiska förståelse av det heliga. Det amerikanska sociologiska projektet är emellertid inte bara heligt utan också andligt (*spiritual*). De andliga dimensionerna av det mänskliga livet kretsar kring mer grundläggande och bitvis eskatologiska föreställningar av hur det mänskliga livet kan och *bör* te sig. Smith laborerar här uteslutande med en antropocentrisk uppfattning om det andliga och tar avstånd från metafysiska aspekter som traditionellt förknippas med Gud, gudstro och liknande. Det andliga är inte liktydigt med det religiösa utan resulterar hos Smith i ett slags pseudo-religiös hängivenhet åt vissa specifika försant-hållande som stipuleras kollektivt i den sociala gruppens förståelse av det heliga. En sådan hängivenhet är inte instrumentell, rationell eller ens alltid medveten, utan snarare själva utgångspunkten för de uppfattningar, handlingar och preferenser som på olika sätt kroppsliggörs av de människor som ingår i den sociala gruppen.

Smith är på långt när ensam när det gäller att hemfalla åt en durkheimsk förståelse av det heliga. Ett sådant återbruk har också ägt rum inom religionssociologin under de senaste åren där bland annat Gordon Lynchs *The sacred in the modern world* (2012) levererar en initierad och konstruktiv durkheimläsning. Likaså har begreppet det heliga revitaliserats inom det forskningsfält som brukar benämnas *lived religion*, med bland andra Meredith McGuire och Nancy Ammerman i spetsen, där det heliga i högre utsträckning knyts till vardagslivets praktiker på ett mikrosociologiskt manér. De teoretiska utgångspunkterna för Smiths analys av den amerikanska sociologin skulle tjäna på en mer uppdaterad och nyanserad diskussion av det heliga, förslagsvis genom att knyta an till ovan nämnda forskare. Vad är det då mer precist Smith avser när han talar om den amerikanska sociologins sakrala projekt?

Den amerikanska sociologins sakrala projektet handlar om att, preciserar Smith (s. 189), "realize the emancipation, equality, and moral affirmation of all human beings as autonomous, self-directing, individual agents (who should be) out to live their lives as they personally so desire". Den dominerande sociologiska forskningen iver att synliggöra förtryck, ojämlikhet, exploatering, orättvisa, lidande, diskriminering, fattigdom och exkludering är en konsekvens av det sakrala projektet, dess normer och värderingar. I centrum av sociologins sakrala projekt återfinns en antropologi som är nära förbunden med den liberala individualismen och trojkan Locke, Smith och Mill. Den amerikanska sociologin är emellertid inte bara liberal utan snarare en "modern liberal-Enlightenment-Marxist-social-reformist-pragmatist-therapeutic-sexually liberated-civil rights-feminist-GLBTQ-social constructionist-poststructuralist/postmodernist 'tradition'" (s. 11). Sociologins *telos* är, kort sagt, att förändra världen och få till stånd en ny ordning där människor inte längre behöver leva i fattigdom, förtryck, utanförskap, etcetera. Med en sådan horisont får den sociologiska forskningen specifika karaktäristika; alltifrån ämnes- och metodval till teoretiska perspektiv och frågeställningar inramas av det heliga projektet.

För att ge stöd åt sina argument använder sig Smith av vitt skilda empiriska material; det rör sig i huvudsak om stickprov – sessioner och teman på *American sociological associations* årliga konferenser, bokrecensioner i *Contemporary sociology*, artiklar publicerade i *American sociological review*, introduktionsböcker i sociologi – personliga anekdoter och observationer, samt några talande exempel på akademiska schismer där den amerikanska sociologins sakrala projekt har skändats och samtidigt synliggjorts. Det är välskrivet och bitvis underhållande läsning, inte minst då Smith träffande beskriver hur det sakrala projektet reproduceras genom att nya subjekt dansas i dess anda. Associationerna går osökt till Pierre Bourdieus *Homo academicus*, även om Smith inte diskuterar den.

Den amerikanska sociologins dominerande ontologi består av individer i *konflikt* med samhället. Den så kallade homo duplex-modellen, som också Durkheim diskuterade, där dilemmat handlar om att integrera individer i en fungerande samhälllig ordning utan att begränsa deras rättmätiga frihet, är alltså tongivande inom sociologin, menar Smith, på bekostnad av andra alternativa modeller. Det hegemoniska kunskapsparadigm som den amerikanska sociologin verkar inom gör sig skyldig till en form av ontologisk reduktionism som i värsta fall kan generera missvisande eller direkt felaktiga beskrivningar av hur samhället är konstituerat och fungerar. Därtill har den amerikanska sociologin blivit alltmer sektaristisk, intellektuellt undermålig och tröttsamt homogen, menar Smith. De inomdisciplinära motsättningarna är i själva verket chimärer som bekräftar *doxa*. Orsaken till detta är alltså att den amerikanska sociologins sakrala projekt inte ger utrymme för olikänkande, motstridiga uppfattningar och perspektiv.

Smith argumenterar slutligen för en mer mångfacetterad sociologisk forskning som rymmer en verklig pluralism med olika perspektiv, snarare är ett allenarådande sakralt projekt som marginaliserar olikänkande. Efter att ha utmålat socialkonstruktivismen som den amerikanska sociologins teoretiska preferens står det klart att det alternativ som Smith själv förordar är kritisk realism, vilken han också argumenterar för i appendix. Dessvärre är framställningen av socialkonstruktivismen mer än lovligt

svepande och tjänar främst som en niddbild till kritisk realism, som han menar är det bästa metateoretiska ramverket för samhällsvetenskapen.

Analysen av den amerikanska sociologins sakrala projekt är i flera avseenden tankeväckande och emellanåt provokativ, även om texten bitvis är pamflettartad och får karaktären av en stridsskrift där nyanserna får stryka på foten. Därmed inte sagt att boken inte är läsvärd; det är den helt klart. Frågan som dröjer sig kvar efter läsningen är vad en motsvarande analys av den svenska sociologins sakrala projekt skulle ge för handen.

Daniel Enstedt, Göteborgs Universitet

**Robert Whitaker, *Pillerparadoxen: Varför lider fler och fler av psykiska problem när medicinerna bara blir bättre och bättre?*
Stockholm: Karneval förlag, 2014**

I det nutida samhället uttalas kontinuerligt att psykofarmaka ger hjälp mot psykisk ohälsa. Av läkemedelsbolagen beskrivs medicinerna ofta som mirakelpiller, men också på dags- och kvällstidningarnas nyhetssidor, i lärarrummet eller på föräldraföreningens möte berättas det om deras kliniska slagkraft. Det tillhör *doxa* att de farmakologiska preparaten botar den deprimerades tungsinne, den bipolära humörsvingningar och den ADHD-drabbades impulsivitet genom att rätta till brister eller överskott av serotonin, noradrenalin, litium, dopamin eller andra signalsubstanser.

I sin internationellt omtalade och spännande bok, *Pillerparadoxen*, ifrågasätter Robert Whitaker den etablerade bilden av psykofarmaka. *Pillerparadoxen* bär vissa yttre likheter med Ingrid Carlbergs *Pillret* – En berättelse om depressioner och doktorer, forskare och Freud, människor och marknader (utgiven 2008 av Norstedt förlag, Stockholm). Utöver att båda ger en extensiv behandling av ämnet psykofarmaka, har respektive verk författats av en vetenskapsjournalist och vunnit pris för sin samtidskildring. Medan däremot *Pillret* i grunden är konservativ är *Pillerparadoxen* radikal och originell i sin relation till den gängse farmakologiska historieskrivningen.

Vid läsningen av *Pillerparadoxen* går det att destillera fram, åtminstone, fem kritiska teser. Först och främst finner vi, vad som kunde kallas, *den samhällsstatistiska tesen*. Den utgör ett innovativt och fruktbart grepp i utvärderingen av psykofarmaka, som närmast för tankarna till Émile Durkheims sociologiska metod. Istället för att enbart hålla sig till randomiserade studier som behandlar effektiviteten hos enskilda mediciner visavi särskilda psykiatriska diagnoser, vilket är typiskt, sätter Whitaker även förskrivningen av medicinerna i relation till den vidare samhällsstatistiken om arbetsförmåga, förtidspensionering och långtidssjukskrivningar. Uppgifterna utgör tillsammans en sorts lackmustest för att bedöma den generella effektiviteten hos psykofarmaka. Om sjuktalet för psykiskt sjuka minskar utgör det ett starkt stöd för att behandling med psykofarmaka fungerar. Om sjuktalet ökar ger det däremot mycket goda skäl till att medicinerna inte håller vad som utlovas.

Med statistisk fråga från en rad nationer – däribland Sverige, USA, Island, Danmark,

Australien och Nya Zeeland – belyser *Pillerparadoxen* att situationen för de psykiskt sjuka *radikalt försämrats*. Psykofarmaka börjar användas en masse på 1950-talet och bruket har från och med 1980-talet till idag fortsatt att stadigt öka. Under denna utveckling växer till att börja med gruppen psykiskt sjuka och blir ofantligt mycket större. Vidare stiger kontinuerligt andelen långtidssjukskrivna på grund av psykisk sjukdom. De flesta nya ansökningar om sjukersättning har numera, till skillnad från tidigare, psykisk sjukdom som grund. Även förtidspensionering på grund av psykisk sjukdom blir påtagligt vanligare. Vid lanseringen av de farmakologiska preparaten jämför man ofta med den sockersjuka diabetikerns behov att tillföra insulin. Men få, om någon, skulle godta att insulin är effektivt mot diabetes om det vore fallet att diabetikern var arbetsoförmögen och långtidssjukskriven. Styrkan i Whitakers resonemang består i just detta: oavsett hur vi förstår den psykiska ohälsan i samhället måste det konstateras att medicinerna inte hjälper.

Det är en realitet att en ökad medicinanvändning samvarierar med ökad psykisk ohälsa. Men hur ska egentligen denna relation närmare förstås? Här möter vi *kausallitetstesen*. Med en biomedicinsk bias har man i den farmakologiska forskningens utfallsstudier noterat förekomsten av negativa biverkningar, men utan att rikta systematisk uppmärksamhet åt dessa. På det sättet, menar Whitaker, har det kommit att förbli dolt att bruket av psykofarmaka *i sig själv* förorsakar psykisk ohälsa.

Läkartidningens recensent av *Pillerparadoxen*, Herman Holm (2014;111: CXUT), anklagar på denna punkt Whitaker för "cherry-picking"; att enbart se det som talar för hans sak. Men Holm ger inte något övertygande exempel och missar det faktum att Whitaker åskådliggör ett väl bestyrkt mönster i sin genomgång av utfallsstudierna. Mönstret säger att användningen av psykofarmaka skadar personen och minskar hennes möjlighet att tillfriskna. Medicinanvändningen orsakar exempelvis organiska defekter, kognitiva nedsättningar, ångest, depression, känslomässiga lidanden och beroendeproblem. Verkningsarna av den skadliga medicinska behandlingen, iatrogenesen, är inte sällan kroniska. Vidare bygger mönstret på jämförelser med att man är *omedicinerad*. Att inte ta några mediciner alls påvisas ge en bättre, till mycket bättre, prognos att återvinna sin hälsa än om man medicineras. Dessutom gäller mönstret särskilt bruket av psykofarmaka på *lång sikt*. Läkemedelsstudier kan visa på vissa positiva effekter på kort sikt, men dessa upphör när man tar hänsyn till ett längre tidsperspektiv. Mönstret inkluderar även *olika typer av psykofarmaka* – antidepressiva medel, antipsykotika, stämningsstabiliserare, benzodiazepiner och centralstimulantia – och de negativa effekterna av preparaten är fler och mer slående än de positiva. Slutligen påvisas mönstret gälla *olika typer av psykiatriska diagnoser*. Behandlingen med psykofarmaka ger sämre resultat oberoende av om dessa nyttjas för att avhjälpa schizofreni, depression, bipolär sjukdom, ADHD eller ångestproblem. Mönstret beläggs med en konsiderabel mängd studier och Whitakers kartläggning imponerar.

Enligt den konventionella visdomen utgör biverkningsarna något den psykiskt lidande tvingas acceptera för att dra nytta av psykofarmakas läkande effekter, men inte en förklaring till hennes predikament. Man tänker sig gärna även att det är stress,

trauman eller våld som ger upphov till psykisk ohälsa, inte bruket av mediciner *per se*. Whitaker visar att vi på ett grundligt sätt behöver tänka om och betrakta psykofarmaka som en kausal faktor bakom en invalidiserad livssituation för miljontals människor. Inte ens tidigare utmärkta genomgångar, till exempel Elliot Valensteins *Blaming the Brain – The Truth about Drugs and Mental Health* (utgiven 2000 av Free Press, New York), sätter problemet i så klart ljus som Whitaker.

Ibland krävs emellertid en försiktigare tolkning av data än vad *Pillerparadoxen* ger uttryck för. Det blir inte minst tydligt i bokens kritik av den moderna välfärdsstaten. Byggd på vetenskap och evidensbaserad psykiatri uttalar sig välfärdsstaten vara överlägsen utvecklingsländer, som inte har ekonomier starka nog att kunna erbjuda den farmakologiska behandlingen till sina medborgare. I *den interkulturella tesen* problematiserar Whitaker denna uppfattning. Bland annat redogör han för tre undersökningar från WHO som visar att schizofrena i fattiga länder, som Indien, Colombia och Nigeria, tillfrisknar i betydligt större utsträckning än i USA och de rika länderna. Återhämtningen hos de schizofrena patienterna, som diagnosticerats enligt västerländska kriterier, beror enligt Whitakers förståelse av WHO-studierna på att endast en liten andel av patienterna i de fattiga länderna fått regelmässig behandling med antipsykotika. Vid en uppföljningsstudie efter 15 år visade sig majoriteten av de fattiga ländernas patienter inte längre vara psykotiska samtidigt som de hade ett arbete. Detta i bjärt kontrast till patienterna i de rika länderna som medicinerades.

Även om argumentet att medicinerna vållar mer skada än nytta är starkt är perspektivet på utfallskillnaderna snävt. Som sociolog går det att hitta andra rimliga förklaringar till att patienterna i de fattiga länderna tillfrisknar vilka Whitaker aldrig prövar. Till dessa hör den ökade betydelsen av sociala band, mindre krav på samspelets kompetens och högre tolerans för avvikande beteenden. Whitaker är förstas medveten om att det finns förklaringsalternativ. Förförd av sina upptäckter behandlar han, icke desto mindre, i praktiken villkoret utan medicinering som inte *en central* utan *den enda* kausala faktorn bakom psykiskt tillfrisknande. Mono-kausaliteten medför att Whitaker i detta sammanhang kan förebrås för att övertolka de positiva effekterna av att vara omedicinerad.

Efter att ha serverat läsaren ansenliga data mot farmakologisk behandling tar Whitaker itu med sin *ideologiska tes*. Den berör hur samhällsmedborgare, ända sedan 1950-talet och inledningen på vad som kallats den första farmakologiska revolutionen, förts bakom ljuset och haft ett falskt medvetande om de objektiva egenskaperna hos medicinerna. Det är på intet sätt en vacker historieskrivning som *Pillerparadoxen* redovisar. För att göra medicinerna till de fenomenala piller de föreställs vara idag har det krävts offensiva lanseringar från läkemedelsföretagen med oredlig och överdriven information; massmedial ensidighet i rapporteringen av medicinernas goda effekter; otillbörliga gåvor till läkare, psykiatriker och patientföreningsföreträdare för att skapa nya marknader; lögn och förfalskningar vid ett flertal läkemedelsprövningar; köpta forskare som skrivit under läkemedelsföretagens egenproducerade tidskriftsartiklar med sitt namn; och förtalskampanjer med syftet att tysta medicinernas kritiker som bland annat anklagats för samröre med scientologin. Som samhällsmedborgare har vi

internaliserat den rådande biokemiska doktrinen och måste associera Whitakers historia med en konspirationsteori. Det gör emellertid inte skildringen mindre väldokumenterad. Whitaker prövar våra nerver på *nietszscheanskt vis* och ber oss att ta reda på hur mycket sanning vi har mod nog att acceptera.

I *Pillerparadoxens* slutkapitel presenteras mer utvecklade lösningar på den farmakologiska epidemien som Whitaker menar har drabbat samhället. En tes kan kallas *socialpsykologisk* eftersom den betonar vikten av att etablera tillitsfulla relationer med de psykiskt lidande. Som belegg redovisar Whitaker behandlingssuccén i det finska Lappland. Från att ha varit ett krisdrabbat område har man här kommit att få det bästa långsiktiga utfallet för psykotiska patienter i hela västvärlden. Behandlingsprogrammet heter "Öppna samtal" och bygger på att psykos har sitt upphov i destruktiva sociala relationer som man genom dialog kan komma till rätta med. Personalen minimerar utskrivningen av antipsykotiska medel och inriktar sig istället på att läka det mellanmänskliga. Framgångarna för programmet finner undertecknad vara goda nyheter.

Slutsatsen blir att Whitaker på ett vederhäftigt sätt löser upp den paradox som bokens svenska titel anger. Motsägelsen mellan ökad psykisk ohälsa och allt bättre mediciner påvisas vara just *skenbar* genom beläggen för de olika teser som presenteras.

Jonas Lindblom, Mälardalens Högskola